

*Греса Н. В., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної та прикладної
психології і педагогіки, Харківський національний
університет внутрішніх справ (Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ТА ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ У ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Особистісна зрілість визначає рівень саморозуміння і характеризується якісним новоутворенням - здатністю до самопізнання. Змістом зрілості є відповідальна побудова власної ролі відповідно до моральних принципів. У статті проаналізована специфіка взаємозв'язку особистісної зрілості та локусу контролю у підлітковому та юнацькому віці.

Личностная зрелость определяет уровень самосознания и характеризуется качественным новообразованием - способностью к самопознанию. Содержанием зрелости является ответственное построение собственной роли в соответствии с моральными принципами. В статье проанализирована специфика взаимосвязи личностной зрелости и локуса контроля в подростковом и юношеском возрасте.

Personality maturity determines the level of consciousness and characterized high-quality new formation - capacity for self-knowledge. The table of contents of maturity is a responsible construction of own role in accordance with moral principles. In the article the specific of intercommunication of personality maturity and lokusa control is analysed in juvenile and youth age.

Постанова проблеми. Проблема зрілості все частіше являється предметом наукових досліджень. У соціально-психологічних та загальнопсихологічних дослідженнях поняття «зрілість» трактується по-різному, значна кількість досліджень, як наукових, так і практичних, присвячена розгляду цього поняття, що зумовлено сучасною соціальною ситуацією розвитку людини. Сучасне суспільство пред'являє особистості особливі вимоги, серед яких важливе місце займає особистісна зрілість. Суспільству потрібні громадяни, які є суб'єктами свого життя, що можливо тільки при сформованості особистісної зрілості. Характеристика людини як суб'єкта розкриває спосіб організації особистістю свого життя [12, с.235].

Значний внесок у розвиток уявлень про сутність і механізми зрілості зробили вітчизняні та зарубіжні психологи та педагоги: Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, А. Маслоу, Е.Еріксон, Е.Фром, В.І. Матіс, Г.С. Сухобська, Н.В. Кузьміна, В.Н.Максимова, А.А. Реан, В.М. Русалов, К. Роджерс, Є.Ф. Рибалко, І.С. Кон, Б.С. Братусь, А.Л. Журавлев, І. В. Дубровіна, К. Муздибаев, В. І. Слободчиков, Д. І. Фельдштейн та ін.) [1,7].

Вчені, як правило, акцентують увагу на соціальній, особистісній та психологічній зрілості, часто не бачачи відмінностей між ними. Представлені в науковій літературі визначення зрілості носять описовий характер, що свідчить про складність досліджуваного явища. У різних підходах і напрямках психології є поняття, найбільш близькі до визначення особистісної зрілості, такі як сила

Его, локус контролю, життестійкість, але жодне з них не претендує на повний і остаточний опис.

Особистісна зрілість, на відміну від психологічної, визначає рівень саморозуміння і характеризується якісним новоутворенням - здатністю до самопізнання. Відмінність особистісної зрілості від соціальної у тому, що остання передбачає відповідність поведінки людини вимогам та очікуванням суспільства, відповідальне виконання соціальних ролей. Змістом особистісної зрілості є відповідальна побудова власної ролі відповідно до моральних принципів і особистої місії.

Нова інтерпретація поняття «зрілість» дається в акмеології. У ньому фіксується розуміння такого етапу розвитку людини, коли він досягає вершин розвитку здібностей, таланту, творчості (Б. Г. Ананьєв, А. А. Деркач, Н. В. Кузьміна, В. Н. Максимова та ін.).

Уявлення про «зрілу особистість» (тобто, по суті - про ідеальну модель особистості) у сучасній психологічній літературі, концептуально оформлені і закріплені в роботах, перш за все, західних дослідників. Відповідно до їх концепцій, особистісна зрілість може описуватися в термінах тотожності самому собі, відчуття безперервності, цілісності свого існування, відчуття визнання оточуючими своєї тотожності, здатності до встановлення близьких, емоційно-насичених відносин з оточуючими людьми, прагнення і здібності до творчого перетворення самого себе і навколишнього предметної та соціальної дійсності [9, с.45-46].

Використання поняття особистісної зрілості у сучасних психологічних публікаціях передбачає виділення двох основних аспектів - зрілості як етапу життя і зрілості як рівня розвитку. У роботі В.М. Русалова виділяються дефінітивний і акмеологічний типи зрілості. Перший тип залежить від біологічних властивостей людини, другий характеризує досягнення психічними утвореннями свого найвищого, акмеологічного значення, що забезпечує людині особистісне зростання, найвищі рівні його розвитку [8, с.85-86]. З точки зору вікової психології, виділяють три стадії прояву зрілості: рання зрілість (18-30 років); середня зрілість (30-45 років); пізня зрілість (45-60 років). На кожній стадії відзначаються характерні особливості зрілості. Для стадії ранньої зрілості характерно оволодіння роллю дорослої людини, отримання виборчого права, повна юридична і економічна відповідальність. Середня зрілість - це період досконалості у виконанні професійної ролі, відносна матеріальна самостійність і порівняно широке коло соціальних зв'язків, а також існування та задоволення інтересів поза професійної діяльності. Пізня зрілість характеризується висококваліфікованим виконанням обраних в молодості професійних і соціальних ролей, а також кілька зниженою соціальною активністю. Дослідники виділяють такі характеристики зрілої особистості: розвинуте почуття відповідальності, потреба в турботі про інших людей; здатність до активної участі в житті суспільства та до ефективного використання знань і здібностей, до конструктивного вирішення різних проблем; емоційна зрілість [5, с.38-40].

А.А. Реан пропонує розглядати зрілість інтелектуальну, емоційну і особистісну. І в тій і іншій парадигмі існує об'єктивна реальність, окреслена поняттям «особистісна зрілість». А.А. Реан виділяє чотири компоненти або критерії особистісної зрілості, що є базовими, фундаментальними, структуротворними: відповідальність, терпимість, саморозвиток, і, інтегративний компонент, який охоплює всі попередні і присутній у кожному з них - позитивне мислення, позитивне ставлення до світу, що визначає позитивний погляд на світ [6]. За Е. Фромом турбота, відповідальність, повага і знання - це сукупність якостей зрілої людини. Відповідальність, з точки зору С.Л. Рубінштейна, є втіленням істинного, найглибшого і принципового ставлення до життя. Тому відповідальність - це здатність людини детермінувати події, дії в момент їх

здійснення, по ходу їх здійснення [7, с.235-236].

Другою складовою зрілої особистості є терпимість. Існує два види терпимості - сенсуальна, як підвищення порогу чутливості до різних впливів навколишнього середовища, і диспозиційна, як схильність, готовність до певної терпимої реакції на середу. Саморозвиток - є основоположною складовою зрілої особистості. Ця ідея є надзвичайно значущою для багатьох сучасних концепцій про людину (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм, А. Брушлинский). Актуальна потреба в саморозвитку, прагненні до самовдосконалення та самореалізації представляють величезну цінність, що є показником особистісної зрілості і одночасно умовою її досягнення. З наявністю вираженого прагнення до саморозвитку пов'язана і успішність професійної діяльності, і професійне довголіття. Виявляється самоактуалізація різними способами - в служінні справі, любові до іншої людини (В. Франкл), захопленість значущою роботою (А. Маслоу) чи твердження власного життя свободи і розвитку відбувається через здатність людини любити (Е. Фромм) [3, с.345-347]. Також прояв особливостей залежить не тільки від віку людини, а й від умов в яких вона розвивалася. Інтенсивне формування особистісної зрілості і відповідальності відбувається в підлітковому та юнацькому віці.

Підлітковий вік - один з найважливіших етапів життя людини, це латентний період формування особистісної зрілості, оскільки в цьому віці яскраво проявляються психологічна і соціальна зрілість як основа формування особистісної зрілості. У ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей нестабільний, критичний, важкий і, крім того, він більш, ніж інші періоди життя, залежить від навколишньої реальності. Більшість психологів згодні з тим, що підростаюче покоління неминуче зіштовхується з двома головними завданнями: 1) досягнення деякої автономії та незалежності від батьків 2) формування ідентичності, створення цілісного Я, гармонійне поєднання різних елементів особистості [4, с.600 -601].

Особистісна зрілість в юнацькому віці характеризується як інтегральне, соціально-психологічне, когнітивне, оцінно-емоційне поведінкове утворення особистості, що відбиває ступінь інтеріоризації нею соціально-моральних цінностей у внутрішньому плані в процесі самостановлення. Динаміка

становлення зрілості забезпечується резервами внутрішньої готовності особистості прийняти певні суспільні впливи, самореалізуватися в них з певним ступенем прояву своєї зрілості (психічної, емоційної, інтелектуальної, соціально-рольовий); соціально-психологічна сутність зрілості в юнацькому, віці полягає в ступені розвитку соціоцентричності, інтернальності, автономності, активності і відповідальності в діяльності, адекватної Я-концепції особистості.

Відповідальність є одним з базових компонентів особистісної зрілості. Відповідальність - це необхідна складова, атрибут зрілого вчинку. Але все життя складається з вчинків, або навіть «життя в цілому може бути розглянуте як деякий складний вчинок» [2, с.83]. Відповідальність є визначальним чинником і способом досягнення успішності в різних сферах життєдіяльності. Відповідальна особа фокусує свої зусилля на значущих для неї сферах життєдіяльності, досягаючи в них реального успіху і переживаючи позитивні емоції у зв'язку з цим. Активність особистості в організації власного життєвого шляху, виражена у відповідальності, пов'язана з усвідомленням своєї ефективності і підвищенням задоволеності життям [1, с.15].

Ближче за все, мабуть, до викладених тут уявлень про фундаментальне значення феномену відповідальності у структурі особистісної зрілості знаходяться ідеї гуманістичної (в широкому сенсі) і екзистенціальної психології. Відомий персонолог гуманістичної орієнтації В. Франкл приділяє відповідальності значне місце у своїй концепції і стверджує, що духовність, свобода і відповідальність - це три основи, три екзистенціалу людського існування [11, с.93]. Дуже важливо те, що не можна визнати людину вільною, не визнаючи її в той же час і відповідальною [11, с.115]. Людська відповідальність - це відповідальність, яка відбувається з неповторності і своєрідності існування кожного індивіда. На відповідальний вчинок, як зауважив М. Бахтін, може лише людина, який усвідомила цю свою унікальність і неповторність. І навіть більше того - саме у відповідальності перед життям укладена сама сутність людського існування (В. Франкл). Очевидно, з відповідальністю пов'язана не тільки сутність буття зрілої особистості, але також успішність і способи її самоактуалізації. Справа в тому, що соціальна зрілість і її складова - відповідальність - формується лише в адекватній діяльності. Формування

відповідальності прямо пов'язане з наданням особистості свободи в прийнятті рішень. Питання про міру свободи повинно вирішуватися з урахуванням вікових та інших конкретних особливостей та обставин. Відповідальність і «локус контролю» як її показник є центральною ознакою соціальної компетентності у підлітковому та юнацькому віці. З формуванням відповідальності тісно пов'язаний розвиток волі і довільності поведінки підлітка. Уміння володіти собою - важлива якість дорослої, зрілої людини. Воно дуже цінується підлітком. Однак для типового підлітка характерні слабкість волі, неорганізованість, порівняно легка відмова від досягнення поставленої мети. Пояснюючи причини такої «вольової слабкості», Л.С. Виготський говорив, що в цьому випадку характерна слабкість не волі, а цілі підлітка, здатного оволодіти своєю поведінкою, але не має такої мети, заради якої варто було б це здійснити. Для розвитку волі, отже, особливу роль набуває посилення мети. Соціально компетентний підліток оволодіває свідомим цілеполаганням [1, с.99]. Локус контролю і емоціональне відношення до свого майбутнього у юнаків впливає на успішність професійного становлення в різних професійних сферах [10, с.105].

Для забезпечення соціальної адаптації дуже важливо оволодіння школярем засобами досягнення бажаного результату і організації власної поведінки. До таких засобів відносяться вміння враховувати наслідки скоєних і недосконалих вчинків для себе та інших, здатність представляти такі наслідки не тільки інтелектуально, а й емоційно. Сформованість цих засобів і є ознакою соціальної компетентності підлітків та юнаків.

Відмінності в розумінні особистісної зрілості представниками різних напрямів доводять складність і багатосторонність цього феномена людської психіки та необхідності подальшого його вивчення і розкриття можливостей використання у психології, що визначає її актуальність.

Мета дослідження - вивчити особливості взаємозв'язку особистісної зрілості і локусу контролю у підлітковому та юнацькому віці.

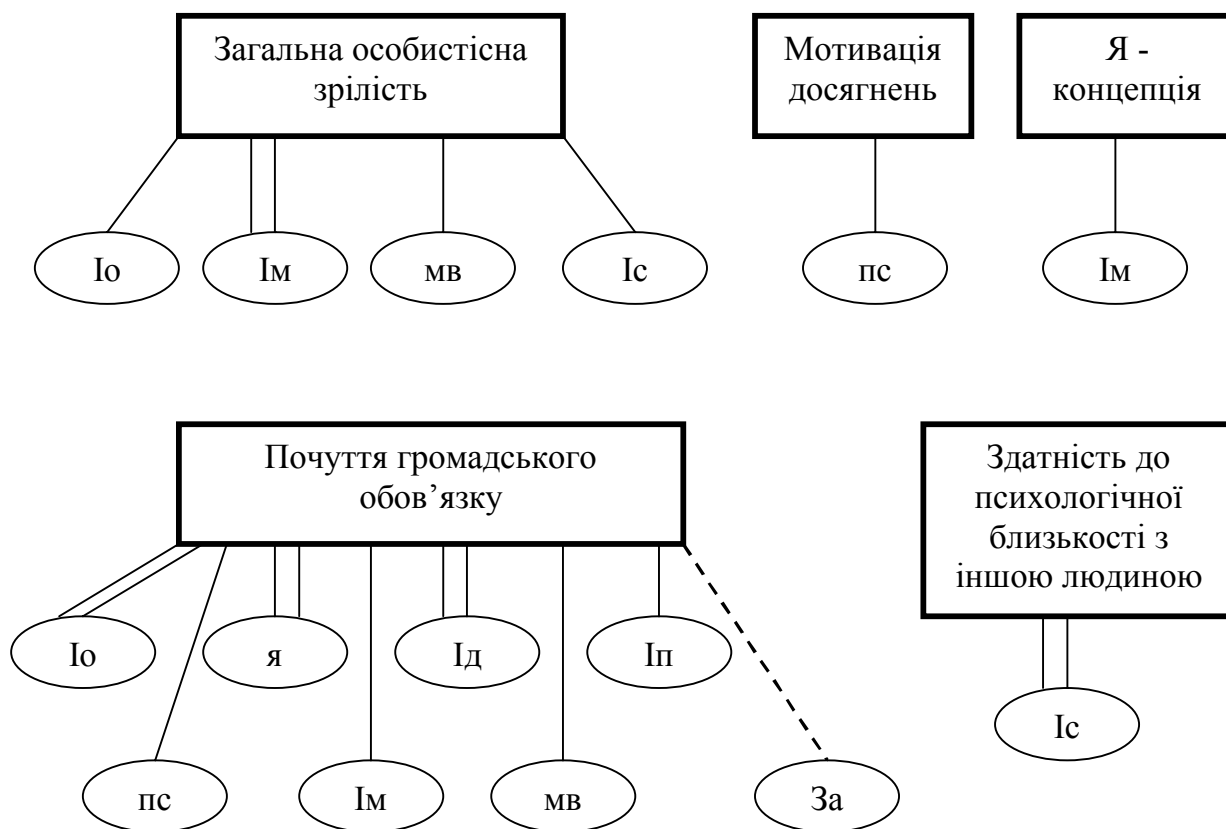
Основний матеріал та результати дослідження. Для реалізації мети дослідження і вирішення поставлених завдань були використані наступні методики: тест-опитувальник особистісної зрілості; методика «Локус контролю» (модифікація методики «Рівень суб'єктивного контролю» Ксенофонтової Є.Г.).

Дослідження особливостей взаємозв'язку особистісної зрілості та локусу контролю у підлітковому та юнацькому віці проводилось у школі-інтернат для обдарованих дітей «Обдарованість» м. Харків. Дівчата та юнаки, загалом 60 чоловік, з них 30 одинадятикласників (16-17 років) та 30 восьмикласників (13-14 років). Дані, отримані в ході дослідження представлені на рисунку 1.

Отримані результати кореляційного зв'язку вказують, що існує взаємозв'язок між загальною особистісною зрілістю і загальною інтернальністю ($r=0,36$; $p<0,05$), інтернальністю в міжособистісному спілкуванні ($r=0,47$; $p<0,01$), відповідальністю у сфері міжособистісних відносин ($r=0,41$; $p<0,05$), інтернальністю у сфері сімейних відносин ($r=0,4$; $p<0,05$). Це значить, що чим

вище рівень особистісної зрілості у підлітка, тим характерніший для нього внутрішній локус контролю. Також чим більш розвинута особистісна зрілість, тим краще підліток бачить свою роль в відносинах з оточуючими і тим більшу відповідальність він бере як за позитивні так і негативні варіанти міжособистісних відносин та відносин у сім'ї.

Мотивація досягнень позитивно корелює з професійно-соціальним аспектом інтернальності ($r=0,37$; $p<0,05$). Отже, чим більше підліток прагне до повної самореалізації, самостійності, досягненню високих результатів у своїх діях, тим краще в нього розвинена здатність проявляти ініціативу і брати відповідальність на себе у сфері соціальних відносин у професійній діяльності.

Примітка: ————— $P\leq 0,05$; ————— $P\leq 0,01$ (позитивний зв'язок);
 - - - - - $P\leq 0,05$ (негативний зв'язок);

Прим.: **Іо** – інтернальність загальна; **я** – інтернальність при описі особистого досвіду; **Ід** – інтернальність у сфері досягнень; **Іп** – інтернальність у професійній діяльності; **пс** – професійно-соціальний аспект інтернальності; **Ім** – інтернальність в міжособистісному спілкуванні; **МВ** – відповідальність у сфері міжособистісних відносин; **Іс** – інтернальність у сфері сімейних відносин; **Із** – інтернальність у сфері здоров'я; **За** – заперечення активності.

Рис. 1. Особливості взаємозв'язку особистісної зрілості та локусу контролю у підлітковому віці.

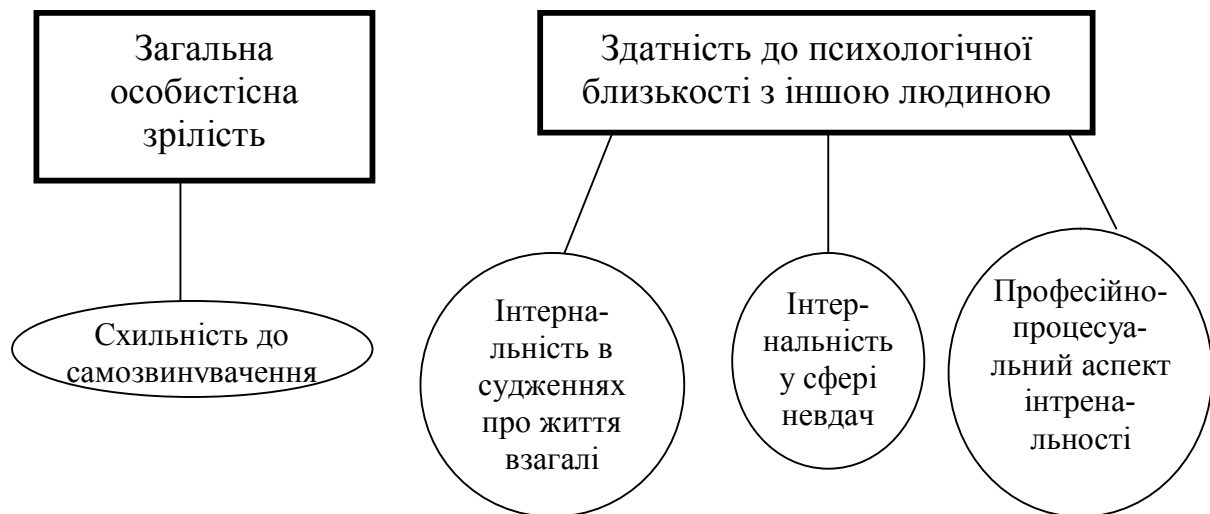
Виявлений зв'язок між Я-концепцією та інтернальністю в міжособистісному спілкуванні ($r=0,36$; $p<0,05$), свідчить про те, якщо підліток на високому рівні впевнений у своїх можливостях, задоволений своїми

здатностями, характером, з високою вимогливістю до себе, поважає інших людей, то в нього на такому ж рівні буде розвинуто адекватне бачення своєї ролі у відношеннях з оточуючими, незалежність і

гнучкість у змінах свого характеру спілкування. Існує позитивна кореляція між почуттям громадського обов'язку та загальною інтернальністю ($r=0,52$; $p<0,01$), інтернальністю при описі особистого досвіду ($r=0,59$; $p<0,01$), інтернальністю у сфері досягнень ($r=0,49$; $p<0,01$), інтернальністю у професійній діяльності ($r=0,41$; $p<0,05$), професійно-соціальним аспектом інтернальності ($r=0,4$; $p<0,05$), інтернальністю в міжособистісному спілкуванні ($r=0,44$; $p<0,01$), відповідальністю у сфері міжособистісних відносин ($r=0,42$; $p<0,05$). Це значить, що чим більш розвинуте почуття громадського обов'язку у підлітка, тим більш впевнений він, що може впливати на події в своєму житті за допомогою власного досвіду. Також чим більше в підлітка присутній патріотизм, цікавість до явищ суспільно-політичного життя, тим гостріше відчуває відповідальність за досягнення у різних справах, розуміє, що отримані результати у професійній діяльності залежать від якості власних дій. Від високих показників почуття

громадського обов'язку, колективізму залежить те в якій мірі буде відчувати підліток свою відповідальність у міжособистісних відносинах, чи адаптивним буде характер його спілкування. Здатність до психологічної близькості з іншою людиною позитивно корелює з інтернальністю у сфері сімейних відносин ($r=0,46$; $p<0,01$). Отже, якщо підліток буде доброзичливий до людей, з наявною емпатією, то в той же мірі в нього буде представлена відповідальність за свою поведінку у родині. Виявлена негативна кореляція між почуттям громадського обов'язку та запереченням активності ($r=-0,4$; $p<0,05$). Цікаво, що чим більше підліток буде впевнений у нерозважливості, непотрібності своїх дій активності, не здатної ні в якому випадку привести до позитивного результату, тим менше в нього буде розвинуте почуття громадського обов'язку.

Далі дослідження особливостей взаємозв'язку особистісної зрілості та локусу контролю у юнацькому віці представлені на рисунку 2.

Примітка: _____ $P \leq 0,05$ (позитивний зв'язок).

Рис. 2. Особливості взаємозв'язку особистісної зрілості та локусу контролю у юнацькому віці.

Результати, представлені на рисунку 2., вказують, що існує зв'язок між загальною особистісною зрілістю та схильністю до самозвинувачення ($r=0,39$; $p<0,05$). Це означає, що чим більший в юнака рівень особистісної зрілості, тим більш він схильний до самозвинувачення за невдачі у різних сферах життєдіяльності. Здатність до психологічної близькості з іншою людиною позитивно корелює з інтернальністю в судженнях про життя взагалі ($r=0,38$; $p<0,05$), інтернальністю у сфері невдач ($r=$

$0,42$; $p<0,05$), професійно-процесуальним аспектом інтернальності ($r=0,41$; $p<0,05$). Отже, чим більше юнак схильний до співчуття, доброзичливого ставлення до оточуючих, має вміння слухати, тим більша його впевненість відносно загальних закономірностей життя. Також здатність до психологічної близькості з іншою людиною пов'язана з розвиненим почуттям відповідальності юнака за свої невдачі та навичками діяльності.

Висновки. Таким чином, підліткам притаманний високий рівень особистісної зрілості, який пов'язаний з впевненістю в наступне – все що відбувається в їх житті є результатом власної активності, тим краще вони бачать свою роль у відносинах з оточуючими і тим більшу відповідальність беруть як за позитивні так і негативні варіанти міжособистісних відносин та відносин у сім'ї. Чим більше підліток прагне до повної самореалізації, самостійності, лідерству, досягненню високих результатів у своїх діях, тим краще в нього розвинена здатність проявляти ініціативу та бажання брати відповідальність на себе у сфері соціальних відносин і професійній діяльності. Якщо підліток впевнений у своїх можливостях, задоволений своїми здатностями, характером, з високою вимогливістю до себе, поважає інших людей, то в нього буде розвинуте адекватне бачення своєї ролі у відношеннях з оточуючими, незалежність і гнучкість у змінах свого характеру спілкування. Чим більш підлітку властиве почуття громадського обов'язку, присутній патріотизм, цікавість до явищ суспільно-політичного життя, тим більш впевнений він, що може впливати на події в своєму житті, тим гостріше відчуває свою відповідальність за досягнення у різних

справах, розуміє, що отримані результати у професійній діяльності залежать від якості власних дій та проявляє ініціативу у сфері соціальних відносин. Від високих показників почуття громадського обов'язку, колективізму залежить те в якій мірі буде відчувати підліток свою відповідальність у сфері міжособистісних відносин, чи гнучким і адаптивним буде характер його спілкування. Якщо підліток буде доброзичливий, з наявною емпатією, вмінням слухати, потребою у духовній близькості з іншими людьми, то тим більше він буде відповідальний за власну поведінку у родині.

Відносно юнацького віку, то чим більш у юнака розвинута особистісна зрілість, тим більш в нього виражена схильність до того, щоб звинувачувати себе, тобто він вважає, що причина невдач – тільки він, а причина досягнень – хтось інший. Якщо юнаку притаманне співчуття, доброзичливе ставлення до оточуючих, вміння слухати, то йому більш властива впевненість відносно загальних закономірностей життя, тобто сили які впливають на долю людини, знаходяться в ньому самому. А здатність до психологічної близькості юнаків з іншою людиною пов'язана з розвиненим почуттям відповідальності за свої невдачі та певними навичками якісної самостійної діяльності.

Література

1. Актуальные проблемы современной психологии: [сборник научных трудов / под общ. ред. Л.И. Дементий.]. – Омск: Омск. гос. ун-т, 2002. – 149 с.
2. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Философия и социология науки и техники: Ежегодник. - 1984-1985. - М., 1986. – С.80-160
3. Кон И.С. Социологическая психология / И. С. Кон. – М.: Моск. Психолого- социальный институт, Воронеж: Изд – во НПО «МОДЕК», 1999. – 560 с.
4. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2008. – 992с.
5. Портнова А.Г. Личностная зрелость: подходы к определению / А.Г. Портнова // Сибирский психологический журнал. – 2008. - №27. - С.37-41.
6. Реан, А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб.: Питер, 2007. – 480с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 713с.
8. Русалов В.М. Психологическая зрелость: единая и множественная характеристика / В.М. Русалов // Психологический журнал. – 2006. - Т.27, №5. - С.83-97
9. Рыбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психология / Е.Ф.Рыбалко. - Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1990. - 256с.
10. Тропотяга П.А. Локус контроля и эмоциональное отношение к будущему как психологические предпосылки профессионального становления личности / П.А. Тропотяга // Сибирский психологический журнал. – 2008. - №27. - С.102-106
11. Франкл В. Духовность, свобода и ответственность / В. Франкл // Человек в поисках смысла. - М., 1990. - С. 93-129.
12. Швенько Е.В. О показателях социальной зрелости личности современного предпринимателя: материалы науч.-практ. конф., 24-26 окт. 2006 г / Е.В. Швенько, [под ред. Л.А Цветковой, А.А.Крылова] // «Ананьевские чтения-2006», (40 лет фак. психологии СПбГУ). - СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. – 681 с.